

نجات

از گمراهی

نگاهی به جایگاه کتاب النجاة

در بین آثار ابن سینا

با انتشار کتاب «النجاة: المنطق» اثر ابوعلی حسین بن عبد الله بن سینا با مقدمه و تصحیح و تعلیقات مهدی گل‌پرور روزبهانی، تصحیح تازه‌ای از بخش منطق کتاب «النجاة» بر پایه آخرین موازن علمی در فن تصحیح انتقادی متون کلاسیک به تازگی از سوی مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران عرضه شده است. مصحح برای این کار ده‌ها نسخه خطی کهن از کتاب «النجاة» را که هم‌اکنون در کتابخانه‌های تهران، استانبول، آکسفورد و دیگر مراکز نگهداری می‌شوند بررسی کرده و سیزده نسخه معتبر را به عنوان مبنای تصحیح انتخاب کرده است. در مقدمه مبسوط خود، او به زمینه شکل‌گیری کتاب «النجاة»، جنبه‌های تشابه و تمایز آن نسبت به آثار دیگر ابن سینا، تحول‌آفرینی کتاب «النجاة» در ساختار علم منطق، و نیز نسخه‌شناسی این کتاب پرداخته که فهم متفاوتی از منطق «النجاة» به دست می‌دهد. تعلیقات توضیحی برای عبارت‌های دشوار متن نیز ارائه شده و نمایه‌های تفصیلی و متنوع در پایان کتاب، استفاده از آن را برای خواننده تسهیل می‌کنند. نوشتار حاضر، که برگرفته از همان مقدمه مفصل مصحح ۱۸۸ صفحه از این کتاب است، می‌کوشد به اجمال مهم‌ترین زوایای کتاب «النجاة» را معرفی کند.

درستی انتساب کتاب النجاة به شیخ‌الرئیس

در درستی انتساب کتاب «النجاة» به شیخ‌الرئیس ابن‌سینا هیچ تردیدی وجود ندارد. محکم‌ترین دلیل، فارغ از هر سند تاریخی، محتوای «النجاة» است که جز نوشته بوعلی نمی‌تواند باشد؛ «آفتاب‌آمد دلیل آفتاب»، «النجاة» در

میان آثار شیخ‌الرئیس جایگاه ممتازی دارد و یکی از سه چهار کتابی است که او با آنها شناخته می‌شود. مورخان نامی، مصنفات ابن‌سینا را چنین برشمرده‌اند: «الشفاء» در حکمت، النجاة، اشارات، قانون و غیره؛ یعنی این چند کتاب در یک سو قرار می‌گیرند و همه آثار دیگر در سوی دیگر. در میان این چند کتاب نیز «النجاة» را پس از «الشفاء» و هم‌تراز یا مقدم بر اشارات و قانون می‌نشانده‌اند. آغاز متن «النجاة» با مقدمه‌ای است که ابن‌سینا خود نوشته و بسیاری از امور لازم برای شناخت کتاب را روشن می‌کند. در این مقدمه، او هدف نهایی ایراد مطالب کتاب را چنین عنوان کرده است: «لذکر النجاة مِن العَرَقِ فی بَحر الصَّلالات» (ص ۴، س ۸-۷)، یعنی برای نیل به نجات از فرو رفتن در گرداب گمراهی‌ها. این هدف بسیار والست و توجه هر خواننده‌ای را به خود جلب می‌کند. از همین رو نام کتاب ظاهر از همین عبارت مقدمه گرفته شده و «النجاة» نامیده شده است. نام‌هایی که شیخ‌الرئیس برای آثار مهم خود برمی‌گزیده کوتاه و گویا هستند؛ تحول‌آفرین کتاب «القانون» و مبدأ «و معاد». در این مورد نیز نام «النجاة» در یک کلمه دنیایی از معنا را منتقل می‌کند و نشان می‌دهد راه نجات و رستگاری از دیدگاه ابن‌سینا از چه مسیری می‌گذرد. ابن‌سینا طبیب است و برای بیماری گمراهی داروی نجات را تجویز می‌کند.

تصریح به نام النجاة در منابع دیگر

به نامگذاری «النجاة» در متن کتاب اشاره نشده است، ولی نام «النجاة» در چند موضع از رساله سرگذشت ابن‌سینا (نوشته ابوعبید جوزجانی، مرید و همراه شیخ‌الرئیس) آمده و این اثر در آثجا به صورت «النجاة» یا «کتاب النجاة» مورد ارجاع قرار گرفته است. درباره شیخ‌الرئیس و آثار او اطلاعات موقت‌تر از آنچه از طریق جوزجانی به ما رسیده در اختیار نداریم؛ بنابراین مسلم است که نام این کتاب «النجاة» است. در طول تاریخ نیز همه مورخان فلسفه

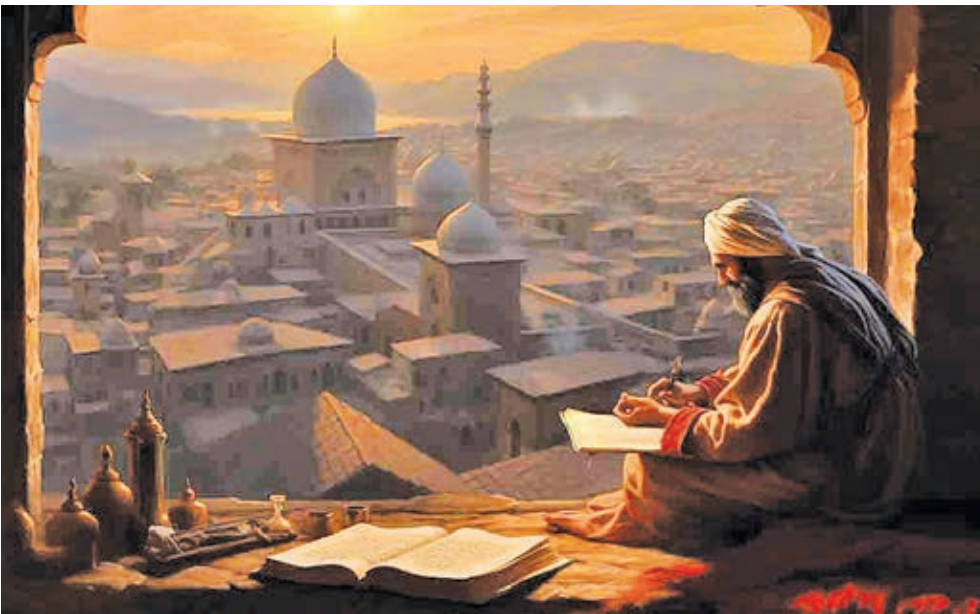
و فیلسوفان (مانند ظهیرالدین بیهقی، قطعی، ابن‌ابی‌اصیبه، ابن‌خلکان، صلاح‌الدین صفدی و ابن‌خلدون)، اندیشمندان و شارحان کتاب (مانند ابوالفتح شهرستانی، امام فخرالدین رازی، اسفراینی، شیب بیهایی و حکیم سبزواری)، کتابان نسخ خطی، کتاب‌شناسان (مانند کاتب چلبی و آقا بزرگ طهرانی)، فهرست‌نگاران آثار ابن‌سینا (مانند جورج قنوتی و یحیی مهدوی) و حتی ناشران جدید در چاپ رم و دو چاپ قاهره، کتاب را به همین نام یاد کرده‌اند.

انگیزه نگارش و مخاطبان کتاب

شیخ‌الرئیس در مقدمه «النجاة» می‌نویسد که این کتاب را در پاسخ کسانی نوشته که چنین خواسته‌ای از او داشته‌اند: «سَأَلُونِي أَن أَجْعَلَ لَهُمْ كِتَابًا يَشْكُلُ عَلَيَّ مَا لَا يَدَّ مِنْ مَعْرِفَتِهِ لِيَهَيَّئُوا لِي بِمَعْرِفَتِي مِنَ الْعَاقِبَةِ وَيُنْجِئَا إِلَى الْخَاصَةِ وَيَكُونُ لَهُ بِالْأَصُولِ الْعِلْمِيَّةِ إِحْاطَةٌ» (ص ۳، س ۵-۷). آن‌گاه او بدیشان پاسخ مثبت داده است: «فَأَشَقَّقْتُهُمْ بِذَلِكِ وَصَفْتُ الْكِتَابَ عَلَيَّ نَحْوَ مَلْتَمِسِهِمْ، مُسْتَعِينًا بِاللَّهِ وَمُتَوَكِّلًا عَلَيْهِ» (ص ۴، س ۸-۹). خواهندگان «النجاة» جمع و طاقه‌ای بوده‌اند، نه‌تنها یک نفر؛ این تعبیرها همه مربوط به جمع است. همچنین این طاقه از اصحاب نزدیک ابن‌سینا بوده‌اند که او از ایشان با عنوان ایرادات «النجاة» گروه برگزیده‌ای را جمع و طاقه‌ای بوده‌اند که برای آموختن معارف حکمی نه‌تنها علاقه و شوق، بلکه حرص و میل شدید داشته‌اند. مخاطبان «النجاة» مانند برخی آثار دیگر فرمانروا و درباریان او نیستند تا سطح کتاب به درجه فهم ایشان محدود شده باشد؛ بلکه مخاطبان «النجاة» گروه برگزیده‌ای از اهل علم‌اند و از این رو سطح علمی مطالب کتاب متفاوت خواهد بود. در اینجا باید به این نکته اشاره شود که شیخ‌الرئیس «النجاة» را تصحیح فرموده؛ یعنی به قلم آورده است. چنانکه می‌گوید: «وَصَفْتُ الْكِتَابَ». می‌دانیم برخی از کتاب‌های ابن‌سینا «املائی»

بوده‌اند؛ او املا می‌کرده و دیگرانی املا می‌کرده‌اند. او کتابت می‌کرده‌اند. ولی از این دسته نیست و به تصریح شیخ در عبارت بالا، کتاب «تصفی» است. شیخ تغییر تصنیف را برای کار خود در مورد کتاب‌هایی از قبیل حکمت، عروسی، قانون و دانشنامه به کار برده و نحوه تدوین «النجاة» نیز همانند آنها بوده است؛ یعنی از قلم شیخ صادر شده است، نه از زبان او. در گزارش جوزجانی از تدوین آثار شیخ در رساله سرگذشت نیز سخن از تصنیف کتاب «النجاة» است، آن‌چنان‌که تصنیف آثار دیگری مانند مبدأ و معاد، قانون، هدایه و دانشنامه مطرح شده است.

از متن کتاب «النجاة» نمی‌توان شاهد صریحی برسال تصنیف آن یافت. ولی در رساله سرگذشت جوزجانی به تصریح آمده است: «وَتَمَّ كِتَابُ الْإِلْشَاءِ مَا خَلَّ كِتَابُ الْتَبَاتِ وَالْحَيَوَانِ، فَإِنَّهُ صُفِّعَ مَا فِي الشَّئَةِ الَّتِي تَوَجَّهَ فِيهَا عَلَاءُ الدَّوَلَةِ إِلَى سَائِرِ خُاَوَشَتِ فِي الطَّرِيقِ. وَصَفْتُ أَيْضًا فِي الطَّرِيقِ كِتَابَ النِّجَاةِ». این قطعه نشان می‌دهد «النجاة» از یک سو بخش‌های ثبات و حیوان را طبعیات «الشفاء» (که بخش‌های پایانی نگارش کل آن کتاب بوده‌اند) از سوی دیگر، با هم نوشته شده‌اند. بنابراین یافتن سال نگارش «النجاة» با یافتن سالی که نگارش «الشفاء» در آن پایان یافته است گره می‌خورد. این سر اثر در سالی نوشته شده‌اند که علاءالدوله به سمت شاپورخواست رفته است. با تحلیل تاریخی مبتنی بر گزارش جوزجانی و قراین دیگر (از جمله گزارش رصد نجومی ابن‌سینا از گذر زهره در سال ۴۲۳ ق) دانسته می‌شود که نگارش «النجاة» و همچنین پایان یافتن «الشفاء» در سال ۴۱۸ ق واقع شده است. ابن‌سینا در آن زمان حدود ۴۸ سال سن داشته و در دوران پختگی علمی و نیز در دهه پایانی زندگی دنیایی خود بوده است. شرایط تصنیف «النجاة» در فراغت بال نبوده است. جوزجانی بیان کرده‌او این کتاب را در مسیر شاپورخواست نوشته و می‌توان تصور کرد کتاب با دست‌کم

پاره‌هایی از آن در شرایطی نوشته شده باشد که مصنف، مثلاً سوار بر مرکب بوده و طبعاً امکان ملاحظه و مراجعه به منابع دیگر، حتی آثار پیشین خود را نداشته است. البته «النجاة» یک کتاب تصنیفی است، ولی برای تصنیف کتابی که بنا بر نقل در مسیر سفر جنگی نوشته شده، بعد نیست مصنف نتوانسته باشد در همه جا فراغت لازم را یافته باشد. تعجیل شیخ‌الرئیس در تصنیف آثار امر معهودی است؛ نگارش حدود صد صفحه در یک شب، نگارش بخش‌های بسیار مفصل و مهمی از «الشفاء» در مدت بیست روز، و در مقارن نگارش نجات نیز در مسیر حمله جنگی حدود هزار صفحه مطلب نوشته است. ضعف‌های نگارشی از قبیل موارد مذکور در برابر عظمت کار او چیزی نیست.

بخش‌های کامل و ناقص کتاب

از بخش‌های یاد شده در مقدمه «النجاة»، نگارش کدام یک کامل شده و کدام یک نام‌تمام مانده یا اصلاً آغاز نشده است؟ از نسخه‌های خطی «النجاة»، برمی‌آید که بخش‌های «منطق»، «طبیعیات» و «الهیات» آن کامل شده بوده‌اند. از گزارش جوزجانی درباره «النجاة» نیز همین برمی‌آید که آن سه بخش را شیخ خود کامل کرده است. شیخ در پایان بخش منطق «النجاة» خاتمه‌ای نوشته است که نگاهی کلان به آنچه در منطق آورده و آنچه را که در آن نیاورده است مطرح می‌کند؛ سپس خواننده علاقمند به پیگیری مباحثی را که در منطق «النجاة» نیامده به کتاب مفصل خود یعنی «الشفاء» ارجاع می‌دهد. بدین ترتیب مطمئن هستیم بخش منطق «النجاة» از آغاز تا پایان از نظر شیخ گذشته و به همان نحوی که مد نظر او بوده در این کتاب قرار داده شده است. اما در مورد بخش‌های طبیعیات و الهیات «النجاة» چنین خاتمه‌ای در کتاب نیامده که عدم وجود آن پرسش‌برانگیز است. درباره بخش‌های ریاضیات «النجاة» (هندسه، حساب، هیأت و موسیقی)

وضعیّت متفاوت است. طبق گزارش جوزجانی، ابن‌سینا با موضوعی روبه‌رو شد و نتوانست خود آن بخش‌ها را تکمیل کند؛ از این رو کتاب «النجاة» ناقص ماند. پس از وفات شیخ، تکمیل بخش‌های باقی‌مانده از «النجاة» را جوزجانی بر عهده گرفت. او سه رساله از مصنفات شیخ را که مربوط به هندسه، هیأت و موسیقی بوده‌اند در اختیار داشت. سبک نگارش آن سه رساله همانند بقیه بخش‌های «النجاة» بود؛ بنابراین آنها را به نجات ملحق کرد تا کتاب کامل شود. در مورد حساب، او رساله‌ای همانند آن سه یافت که تصنیف شیخ باشد؛ از این رو کتاب مفصل شیخ در علم حساب را خود مختصر کرد و به «النجاة» ملحق نمود.

نسبت النجاة با الشفاء

بسیار گفته‌اند و می‌گویند کتاب «النجاة» مختصر شده «الشفاء» یا تلخیص و گزیده آن است. این سخن به اندازه‌ای تکرار شده که از مسلمات تلقی می‌شده است؛ آن را در صفحه عنوان برخی نسخه‌های خطی «النجاة» نوشته‌اند، در آثار کتاب‌شناسی درج کرده‌اند. در صفحه عنوان همه چاپ‌های مهم «النجاة» آورده‌اند، و مصحح تصحیح انتقادی «النجاة» نیز آن را بازگو کرده است. گاهی نیز این مطلب را از سوی دیگر بیان کرده‌اند، بدین گونه که کتاب «الشفاء» به مثابه تاریخ علم منطق گامی رو به پیش بنهد. مجلد حاضر مربوط به تصحیح بخش منطق از کتاب «النجاة» است و تصحیح سایر بخش‌های «النجاة» در مجلدهای دیگری عرضه خواهد شد. شیخ‌الرئیس نیز خود مباحث منطق را با بقیه بخش‌های کتاب درهم نایمخته و مرز آنها را با یکدیگر کاملاً حفظ کرده است. تعبیرات زیر در این کتاب همگی دلالت بر دیدگاه شیخ مبنی بر تمایز علم منطق دارند: «علم المنطق» (ص ۳-۴)، «صناعة المنطق» (ص ۴) در مقدمه «النجاة»، «فالمناطق...» (ص ۷) و «صناعة المنطق» (ص ۸) در اوایل کتاب، و «علم المنطق» (ص ۱۹۵) و «المنطق» (ص ۱۹۵) در خاتمه بخش منطق. البته به واقع علم قطعی نداریم که مقاطع مجلد‌های ما از «النجاة» که مبتنی بر بخش‌های کتاب است، همان مقاطع مجدهای شیخ بوده باشد؛ زیرا جای این احتمال هست که چه بسا تفکیک این مجلدها بر پایه حجم مطالب انجام شده بوده نه موضوع مجلدها. ولی به هر حال سه جلدی بودن اصل «النجاة» تناسب تامی با سه جلدی بودن انتشار آن خواهد داشت. در واقع کتاب «النجاة» ابن‌سینا، بویژه بخش منطق آن، نه‌تنها سند بی‌چون و چرای اندیشه‌ورزی شیخ‌الرئیس است، گامی نو در تاریخ منطق نگاری اسلامی به شمار می‌آید. تصحیح انتقادی حاضر، با استناد به سیزده نسخه معتبر بزرگ (الکبیره)، ص ۷۵) و سگزده (المبسوطة)، ص ۹۳) ارجاع می‌دهد و حتی از «الشفاء» نام می‌برد در ۹۱ و ۱۹۶. اما آشکار است که این موارد تنها مربوط به همان مسأله خاص هستند و از این جهت لاتی درباره کل اثر ندارند. یحیی مهدوی نیز که خود سخن یاد

شده را درباره نسبت «النجاة» و «الشفاء» نپذیرفته، وجه دیگری را درباره علت بروز آن خطا مطرح کرده است: کتاب «النجاة» مانند کتاب «الشفاء»، اما به اختصار، شامل منطق و طبیعیات و ریاضیات (هندسه، حساب، هیأت، موسیقی) و الهیات است و شاید همین امر باعث شده باشد که کتاب «النجاة» را مختصر کتاب «الشفاء» بخوانند. یعنی تو گویی مغالطه ایهام انعکاس پیش آمده و چون «الشفاء» دارای آن هفت بخش است، اثر هفت بخشی دیگر ابن‌سینا، یعنی نجات، را مرتبط با «الشفاء» تلقی کرده‌اند؛ حال آنکه آن تصنیفی مستقل است و حتی قسمت‌هایی از آن جداگانه قبل از تصنیف «الشفاء» ساخته شده بوده است.

اهمیت منطق النجاة و تصحیح حاضر

«النجاة: منطق» اولین تجسم اندیشه‌ای است که منطق نگاری را درگرسون می‌کند. این کتاب پس از «الشفاء» نوشته شده، ولی بخش‌های مهمی از آن مبتنی بر آثار پیش از «الشفاء» (مختصر الأصغر، رساله حدود و حکمت عروسی) هستند. با این حال، نگاه حاکم بر تصنیف «النجاة» به هیچ‌وجه رو به عقب نیست. ابن‌سینا در تصنیف «النجاة» آن آثار پیشین را به مثابه سکویی قرار داده تا در مسیر کتاب‌های خود و بلکه در تاریخ علم منطق گامی رو به پیش بنهد. مجلد حاضر مربوط به تصحیح بخش منطق از کتاب «النجاة» است و تصحیح سایر بخش‌های «النجاة» در مجلدهای دیگری عرضه خواهد شد. شیخ‌الرئیس نیز خود مباحث منطق را با بقیه بخش‌های کتاب درهم نایمخته و مرز آنها را با یکدیگر کاملاً حفظ کرده است. تعبیرات زیر در این کتاب همگی دلالت بر دیدگاه شیخ مبنی بر تمایز علم منطق دارند: «علم المنطق» (ص ۳-۴)، «صناعة المنطق» (ص ۴) در مقدمه «النجاة»، «فالمناطق...» (ص ۷) و «صناعة المنطق» (ص ۸) در اوایل کتاب، و «علم المنطق» (ص ۱۹۵) و «المنطق» (ص ۱۹۵) در خاتمه بخش منطق. البته به واقع علم قطعی نداریم که مقاطع مجلد‌های ما از «النجاة» که مبتنی بر بخش‌های کتاب است، همان مقاطع مجدهای شیخ بوده باشد؛ زیرا جای این احتمال هست که چه بسا تفکیک این مجلدها بر پایه حجم مطالب انجام شده بوده نه موضوع مجلدها. ولی به هر حال سه جلدی بودن اصل «النجاة» تناسب تامی با سه جلدی بودن انتشار آن خواهد داشت. در واقع کتاب «النجاة» ابن‌سینا، بویژه بخش منطق آن، نه‌تنها سند بی‌چون و چرای اندیشه‌ورزی شیخ‌الرئیس است، گامی نو در تاریخ منطق نگاری اسلامی به شمار می‌آید. تصحیح انتقادی حاضر، با استناد به سیزده نسخه معتبر بزرگ (الکبیره)، ص ۷۵) و سگزده (المبسوطة)، ص ۹۳) ارجاع می‌دهد و حتی از «الشفاء» نام می‌برد در ۹۱ و ۱۹۶. اما آشکار است که این موارد تنها مربوط به همان مسأله خاص هستند و از این جهت لاتی درباره کل اثر ندارند. یحیی مهدوی نیز که خود سخن یاد

بازگشت یک متن کلاسیک انتشار تصحیح انتقادی النجاة: المنطق فصل تازه‌ای در ابن سینا پژوهی معاصر است

النجاة المنطق

- نویسنده: ابوعلی حسین بن عبدالله (ابن سینا)
- تصحیح و تعلیقات: مهدی گل‌پرور روزبهانی
- انتشارات: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه
- تعداد صفحات: ۵۶۰ صفحه
- قیمت: ۷۵۰۰۰۰ تومان

فلسفه تحلیلی و حتی مطالعات نظری هوش مصنوعی الهام‌بخش باشد. این نشان می‌دهد که با متنی زنده روبه‌رویم، نه صرفاً اثری تاریخی. تصحیح تازه «النجاة»، گامی جدی در بازگرداندن این اثر به متن گفت‌وگوهای زنده فلسفی است؛ گامی که می‌تواند توجّه نسل تازه‌ای از پژوهشگران را به این کتاب بپوشاند و فصل تازه‌ای در ابن‌سینا پژوهی معاصر بگشاید. شاید زمان آن رسیده باشد که «النجاة» دیگر در سایه نماند و جایگاهی را که شایسته آن است، بار دیگر به دست آورد.

طرحی از ابن سینا در کتابخانه سامانیان

النجاة در نگاه معاصران

نگاه جامعه‌فلسفی ایران به «النجاة» همواره نگاهی همراه با احترام و اعتنا بوده است. استاد شهید مرتضی مطهری در درس‌ها و نوشته‌های خود، بارها از «النجاة» به‌عنوان دومتن اساسی برای ورود جدی به فلسفه ابن‌سینا یاد کرده و آنها را متونی دانسته است که هسته اندیشه سینوی را روشن‌تر از آثار حجیم‌تر نشان می‌دهند. سید یحیی یرثی، با تمرکز بر بخش الهیات کتاب، «النجاة» را گزارشی منظم، آموزشی و به‌تازگی از سوی مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران منتشر شده است (چاپ اول، ۱۴۰۴ شمسی/ ۲۰۲۵ میلادی) و با جمعی در حدود ۵۵۰ صفحه در قطع وزیری، به‌درستی می‌تواند مبنای تحقیقات آینده در منطق سینوی قرار گیرد.

خلاصه‌ای مکانیکی از «الشفاء» نیست؛ بلکه بازنویسی‌ای آگاهانه و هدفمند است که در آن، برخی مباحث جا‌به‌جا، فشرده یا حتی بازپردازی شده‌اند. همین استقلال، ارزش پژوهشی کتاب را دوچندان می‌کند. تعلیقات روشنگر، توضیح اصطلاحات دشوار، اشاره به اختلاف نسخه‌ها و نیز نمایه‌های دقیق موضوعی، اصطلاحی و اسمی، از دیگر ویژگی‌های این چاپ است که آن را برای استفاده آموزشی و پژوهشی مناسب می‌سازد. این اثر به‌تازگی از سوی مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران منتشر شده است (چاپ اول، ۱۴۰۴ شمسی/ ۲۰۲۵ میلادی) و با جمعی در حدود ۵۵۰ صفحه در قطع وزیری، به‌درستی می‌تواند مبنای تحقیقات آینده در منطق سینوی قرار گیرد.

«قسم منطق» کتاب «النجاة» با یاد رویدادی مهم در حوزه فلسفه اسلامی و ابن‌سینا پژوهی معاصر دانست. این تصحیح به همت مهدی گل‌پرور روزبهانی، استاد دانشگاه صنعتی امیرکبیر و پژوهشگر فلسفه مشایی انجام شده و بر پایه جدیدترین مباحث علمی تصحیح انتقادی متون کلاسیک استوار است. مصحح در این پروژه، ده‌ها نسخه خطی کهن را از کتابخانه‌های معتبر ایران، ترکیه، اروپا و جهان اسلام بررسی کرده و پس از ارزیابی دقیق اعتبار، قدمت و نسبت نسخه‌ها، سیزده نسخه را به‌عنوان نسخه‌های اساس برگزیده است. حاصل این کار، متنی است پالوده، قابل اعتماد و عاری از بسیاری از خطاها و تحریف‌هایی که در چاپ‌های پیشین یا نسخه‌های متأخر راه یافته بودند. ویژگی شاخص این چاپ، تنها محدود به متن تصحیح شده نیست. مقدمه مفصل کتاب -در حدود ۱۸۸ صفحه- خود پژوهشی مستقل به شمار می‌آید. در این مقدمه، خواننده با زمان و شرایط نگارش «النجاة» (حدود سال ۴۱۸ قمری، در دوره سفرهای ابن‌سینا و ارتباط او با علاءالدوله دیلمی)، نسبت دقیق این کتاب با «الشفاء»، تفاوت رویکرد ابن‌سینا در این دو اثر، و نیز جایگاه منطق در منظومه فکری او آشنا می‌شود. یکی از نکات مهمی که مصحح در مقدمه بر آن تأکید می‌کند، استقلال «النجاة» از «الشفاء» است. برخلاف تصویری که سال‌ها در میان برخی پژوهشگران رایج بوده، «النجاة» صرفاً

است. ابن‌سینا کتاب را با منطق آغاز می‌کند؛ نه از سر عادت، بلکه بر پایه این باور بنیادین که بدون سامان یافتن قوه اندیشه، هیچ دانشی استوار نخواهد بود. او در همان صفحات اول، با تقسیم علم به «تصور» و «تصدیق»، چهارچوب روش‌شناختی خود را آشکار می‌سازد و نشان می‌دهد منطق، نه یک فن جانبی، بلکه پیش‌شرط هر گونه تفکر فلسفی است. بخش منطق «النجاة» اولین و از جهاتی مهم‌ترین بخش کتاب است. ابن‌سینا در این بخش، با وفاداری به میراث ارسطویی و سنت فارابی، کوشیده است آنچه را برای کاربست فلسفی ضروری می‌داند، با زبانی دقیق و به دور از تطویل‌های رایج ارائه کند. مباحثی چون فایده و موضوع منطق، تمایز تصور و تصدیق، الفاظ فصره، قیاس، برهان، و بویژه بررسی مقادیر امکان و ضرورت، در این بخش با دقتی مثال‌زدنی طرح شده‌اند. نقطه برجسته منطق «النجاة»، توجه ویژه دانش سینا به قضایای مدالی و تحلیل امکان و ضرورت است. همین مبحث، بعدها نقش مهمی در تطور منطق اسلامی و پیوند آن با الهیات ایفا کرد. ابن‌سینا با این صورت‌بندی، منطق را از چهارچوب صرفاً صوری فراتر می‌برد و آن را به ابزاری برای فهم ساختار واقعیت تبدیل می‌کند؛ ابزاری که می‌تواند نسبت میان عقل، وجود و ضرورت را توضیح دهد. برخی پژوهشگران، این بخش از منطق سینوی را یکی از گام‌های اساسی در شکل‌گیری منطق فلسفی در تمدن اسلامی دانسته‌اند. با این زمینه، انتشار تصحیح تازه‌ای از

در میان آثار پرشمار شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا، «النجاة» از آن دست کتاب‌هایی است که همواره در سایه نام‌های پراوازه‌تری چون «الشفاء» و «اشارات» قرار گرفته است. با این علم به پژوهشگری با دقت و بی‌پیش‌داوری به این متن بازمی‌گردد، درمی‌یابد که با اثری حاشیه‌ای یا صرفاً خلاصه‌گونه روبه‌رو نیست؛ بلکه با بازنویسی‌ای سنجیده، پخته و هدفمند از فلسفه مشایی مواجه است؛ بازنویسی‌ای که ابن‌سینا آن در سال‌های پایانی عمر، در شرایطی نازارم، اما با ذهنی منسجم و گزیده‌گو فراهم آورده است. «النجاة» نه نسخه تقلیل‌یافته «الشفاء» است و نه تمرینی مقدماتی برای ورود به جهان فلسفه؛ بلکه عرضه‌ای متفاوت از همان بنیان‌های نظری است، با زبانی فشرده‌تر، ساختاری منظم‌تر و مخاطبی خاص. این کتاب خود در مقدمه کتاب تصریح می‌کند این اثر را برای «خاصه» نوشته است؛ یعنی کسانی که اساس دانش فلسفی را در اختیار دارند و به دنبال راهی روشن برای عبور از کثرت مباحث و راهی از «غرق شدن در دریای گمراهی‌ها» هستند. همین هدف، به‌خوبی لحن و ساختار کتاب را توضیح می‌دهد.

دانشنامه‌ای فشرده اما عمیق

«النجاة» دانشنامه‌ای فشرده اما عمیق است که سه بخش اصلی منطق، طبیعیات و الهیات را شامل می‌شود. این ساختار سه‌گانه، در امتداد سنت فلسفی یونانی و اسلامی، نشان‌دهنده اهمیت منطق به‌مثابه ابزار معرفت